ISSN 1300-3372

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

AYLIK DERGİ

466

SAYI 466 YIL XL ŞUBAT 2002

BİBLİYOGRAFYA

Refî-i Âmidî [1756-1816], Cân u Cânân (İnceleme-Hüsn ü Aşk ile Karşılaştırma-Metin), Haz. Nihat ÖZTOPRAK, Kardeşler Matbaası, İstanbul 2000, 296 s., Türk Gençlik Vakfı Yayını, ISBN: 975-8109-46-4.

Arapça nazara kökünden türetilen nazîr "eş, denk, rakip" kelimesinin müennesi olan nazîre, lügatlerde "üstün, öncü" anlamındadır. Türk dilinde, yapmak yardımcı fiili ile birlikte deyimleşmiş olup nazire yapmak "bir söze, bir davranışa benzeri ile karşılık vermek" demektir. Kelime, Farsçada "benzer" anlamında kullanılır[1]. Edebiyatta nazire ise farklı şekillerde tarif edilmiştir: "bir şairin bir şiirini taklîden söylenilen şiir"[2], "bir şairin şiirine müşâbih olmak üzere o vezin ve kafiyede söylenen manzûme"[3], "husûsan bir şairin şiirine müşâbih olmak kasdı ile nazm ü tertîb olan şiir"[4], "bir şairin manzum bir eserine -alelekser gazeline- diğer bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılan benzer şiirdir. İran şairleri nazireye "cevab" derler"[5].

Nazîre, taklit şiir midir? Niçin yazılır? Amaç beğenilen, üstad kabul edilen şairin tarzını mı almaktır veya daha üstün şiirler yazılabileceğini göstermek midir? Nitekim Klâsik Türk şiiri geleneği içinde Nâbî tarzında, Fuzûlî tarzında, Nedîm tarzında yazan şâirler olmuştur. Benzerlik ne yönde ve ne derecededir? Bir konunun zamanla yeniden ele alınması biçiminde meydana getirilen eserler de nazîre kabul edilebilir mi? Nitekim bu türden eserlere Batı edebiyatında da rastlamaktayız. Meselâ, Yunan klâsiklerinden olan, *Euripides*'in *İphigeneia* adlı eseri XVII. yüzyılda Racine ve XVIII. yüzyılda *Goethe* tarafından yeniden kaleme alınmıştır. *Electra,* hem *Euripides* ve hem de *Sophokles* tarafından yazılmış, XVIII. yüzyılda *Crebillon,* aynı konuyu tekrar işlemiştir. İran edebiyatında da benzer türde eserler vardır.Meselâ, *Nizâmî-i Gancavî*'nin *Leylâ vü Macnûn* adlı mesnevisi *Dahlavî, Câmî* gibi İran şairlerince yeniden yazıldığı gibi Türk edebiyatında da aynı adla pekçok mesnevi meydana getirilmiştir.

Refî-i Âmidî'nin Cân u Cânân adlı mesnevisi (yazılışı: 1791), *Şeyh Gâlib*'in (1757-1799) *Hüsn ü Aşk*'ına (yazılışı: 1783) nazire olarak kaleme alınmıştır. Cân u Cânân, mecazi bir aşk hikâyesini konu edenir, tıpkı Hüsn ü Aşk'ta olduğu gibi. Hikâyenin baş kahramanı Cân "mürid", Cânân'a "Hak" varmak için Hüda'nın "kâmil mürşid" rehberliğinde Saffet kılıcı, Tevekkül zırhı, İhlas oku, Sıdk yayını kullanarak dev, cadı, gulyabani, cin ve şeytan gibi engelleri aşar, şehvet ateşinden geçer, benlik ve nefis kalesini ateşe verir. Sonunda yine Hüda'nın yardımı ile Lâmekân, Cân'ın yolculuğa çıktığı ilk yer olan Gülzâr-ı mahabbet'ten "aşk bahçesi" başka bir yer değildir. Yani Cân, fiziken aynı yerdedir, ancak yolculuk nanen yapılmış ve kavuşma gerçekleşmiştir.

Bize göre Sayın Nihat ÖZTOPRAK tarafından hazırlanan çalışma, Klâsik Türk şiiri içinde nazîreciliğin ne olduğuna dair ipuçları vermesi bakımından önemlidir. Önsöz (s. 9-12), Bibliyografya ve Kısaltmalar (s. 13-15) ve Diğer Kısaltmalar (s. 16) bölümlerinden sonra gelen Birinci Kısım üç bölümden oluşmuştur: Birinci Bölümde Refî-i Âmidî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği ele alınmıştır.Hayatı (s. 19-23) alt bölümünde, asıl adı Muhammed olan Refî'in, Diyarbakırlı olduğu için Refî-i Âmidî olarak tanındığı, dedesi Lebib Efendi'nin de çok sevilen, bilgin ve şâir bir kişi olduğu belirtilmektedir. Yine bu bölümden

(1) İbrahim Olgun-Cemşid Drahşan, *Farsça-Türkçe Sözlük,* Ankara 1967, s. 362.
(2) Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî,* İstanbul 1317, s. 1464.
(3) Muallim Naci, *Lügat-ı Nâci,* İstanbul 1978, s. 902.
(4) ?, *Lügat-ı Osmânî,* ?, s. 487.
(5) Tabirül-Mevlevi, *Edebiyat Lügati,* İstanbul 1994, s. 114.

şâirin, I. Mahmud döneminde İstanbul'a geldiğini ve II. Mahmud döneminde burada vefat ettiğini öğrenmekteyiz. Eserleri (s. 23-28) alt bölümünde Refî'in Divân'ı ele alınmıştır. Bu Divân'ın İstanbul kütüphanelerinde bulunan altı nüshasının tavsifleri verilmekte, daha sonra eserin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulmaktadır. Edebî Kişiliği (s. 28-36) alt bölümünde, Refî'in Sebk-i Hindî, Hikemî ve Türkî-i Basit tarzlarında yazılmış şiirlerinin olduğu belirtilmektedir. Ancak araştırmacıya göre "onu, bu tarzların birine bağlı veya temsilcisi şeklinde nitelemek imkansızdır". Onun şiirlerindeki tasvirler çok canlıdır ve edebî sanatları başarılı bir şekilde kullanmıştır (s. 32). Yine bu bölümde araştırmacı, Refî'in kaynaklara girmeyen güzel beyitlerinden örnekler vermektedir.

İkinci Bölüm; yazılış sebebi, şekil özellikleri, muhteva özellikleri ve hikâyenin özeti alt bölümlerinden oluşmuştur. Yazılış Sebebi (s. 40-41) alt bölümünde, Refî'in mesnevisine Nazm-ı Dekâyık adını verdiği belirtilmektedir. Ancak, eser daha çok Cân u Cânân adı ile bilindiği için araştırmacı, çalışmasında bu adı kullanmıştır (Önsöz, s. 11). Eserin yazılış amacı ise, Şeyh Gâlib'in Nâbî ve onun eseri olan Hayrâbâd'ı küçümseyerek kendi eseri olan Hüsn ü Aşk'a nazîre yazılamayacağı iddiasına cevap vermektir. Şeyh Gâlib'in meşhur beyti şu idi:

Engüşt-i hatâ uzatma öyle
Beş beytine bir nazîre söyle

Şekil ve Muhteva Özellikleri (s. 41 ve 48) bölümlerinden sonra gelen Hikâyenin Özeti (s. 59) alt bölümünde Cân u Cânân mesnevisinin özeti verilmiştir. Hikâyede yer alan başlıklar şöyledir: Benî Derd kabilesi ve meclisleri, Cân u Cânân'ın doğumu ve o gece meydana gelen tuhaf olaylar, Cânân ve Cân'ın birbirilerine namzet olmaları, Cân'ın ve Cânân'ın beşikteki hâlleri, Mekteb-i cezbeye başlamaları ve orada arkadaş olmaları, Cânân'ın Cân'a âşık olması, Cânân'ın aşkı, Cânân'ın eşsiz güzelliği, Cân'ın müstesna güzelliği, Cânân'ın zaman zaman Cân'ın hizmetgâhına gitmesi, bahar mevsimi ve mutlu günler, Cânân ile Cân'ın Mahabbet gülbahçesinde buluşması ve oranın özellikleri, havz-ı nur, Hüda ve arabuluculuğu, Hayret'in ortaya çıkması ve onları buluşmaktan menetmesi, hazan mevsimi ve kötü günler, Hüda'nın Cânân'a nasihatı ve Cânân'ın mektup yazması, Cânân'ın Cân'a mektubu, Hüda'nın mektubu Cân'a teslimi, Cân'ın cevabı, Cânân ile dadısı Şerm arasındaki konuşmalar, Cânân ile Şerm'in konuşmalarını Hüda'nın duyması ve Cân'a haber vermesi, Cân ile lalası Cehd arasında geçen konuşmalar, Cehd'in konuşmasından Cân'ın incinmesi, Cehd ve Cân'ın yoldaş olmaları, Cân'ın Cânân'ı istemesi ve kabilenin onu alaya alması, Cân'ın şaşkınlığı, kabilenin istekleri, Cân'ın Lâmekân diyarına seferi, derin kuyuya düşmesi ve bir dev ile karşılaşması, kuyuda hapis hayatı ve kurtuluş, gam çölüme gidiş ve şiddetli kışla karşılaşma, cadı karı ile karşılaşma, cadının Cân'la evlenmek istemesi ve Cân'ın isteksizliği üzerine ona işkence etmesi, Hüda'nın yetişmesi, onları cadının elinden kurtarması ve olayların aslını izah etmesi, Cân'ın tekrar yola koyulması, güçlükleri tek tek aşması ve ateş deryasına ulaşması, Cân'ın atı ve kılıcı sayesinde ateş denizini geçmesi, Cân'ın hıta gülbahçesine ulaşması ve orada tavus kılığındaki Hüda ile konuşması, Cân'ın Dilâviz adlı bir kıza vurulması, Dilâviz'in Cân'ın kılıcını alıp kaçması, Temmuz'un gelişi, Hüda'nın hüdhüd suretinde haber getirmesi, Zâtül-aceb kalesine gidilmesi, Hüda'nın kırlangıç suretinde haber getirmesi ve kaleden kurtuluş, Cân'ın başına gelenlerden bıkması, zayıf ve hasta düşmesi, rahmet kapılarının açılması ve visal sabahının zuhuru, yaşlı bir pîr-i tabible karşılaşması, Cân Cânân'ın şehri Lâmekân'a ulaşıyor, Cân ile pîr Lâmekân şehrinde Cânân'ın yerini arıyor, gizli sırların ortaya çıkması ve Cân'ın Cânân'a kavuşması.

Üçüncü Bölüm (s. 83-108), Cân u Cânân ile Hüsn ü Aşk'ın karşılaştırıldığı bölümdür. Bu bölümde araştırmacı, nazîre ve nazîrecilik hakkında kısa bilgi vermekte, Hüsn ü Aşk'ın şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durarak eserin özetini sunmaktadır. Daha sonra her iki eser arasında şekil, muhteva, dil ve üslup yönünden karşılaştırma yapılmaktadır. Şekil Yönünden Karşılaştırma (s. 89-92) alt bölümünde, Cân u Cânân'ın Hüsn ü Aşk'tan 166 beyit daha fazla olduğu, nazım şekilleri bakımından da Cân u Cânân'ın daha zengin olduğu belirtilmektedir. Buna göre Cân u Cânân'da dört tardiyye, bir rubai, bir gazel, bir kıt'a ve bir terkib-bend var iken, Hüsn ü Aşk'ta yalnızca bir

tardiyye vardır. Muhteva Yönünden Karşılaştırma (s. 93-101) alt bölümünde, Hüsn ü Aşk'taki hikâyenin iskeletinin Cân u Cânân'da da aynen muhafaza edildiği, hikâye kahramanlarının rollerinin aynı, fakat adlarının farklı olduğu belirtilmektedir. Araştırmacıya göre Refî, Hüsn ü Aşk'taki beyitleri tercüme etmemiş, ondaki konuları bazen daha uzun ve ilâvelerle yeniden ele almıştır. Eserler arasındaki temel fark ayrıntılarda ve benzetmelerdedir. Dil ve Üslup Karşılaştırması (s. 101-103) alt bölmünde, Refî'in Şeyh Gâlib'in üslubunu aynen tekrar ettiği belirtilmektedir. Ancak araştırmacıya göre, Hüsn ü Aşk'ta her biri bir sehl-i mümteni örneği olan beyitlerin bir benzerini Cân u Cânân'da bulmak mümkün değildir. Bu bölümde Gölpınarlı'nın Cân u Cânân hakkındaki değerlendirmesi de verilmektedir. Ancak araştırmacı, Gölpınarlı'nın tenkitlerini subjektif bulmakta ve tenkit edilen hususların nazireciliğin bir gereği olduğunu ifade etmektedir.

İkinci Kısım (s. 111-288) Cân u Cânân'ın metninin yer aldığı bölümdür. Burada, eserin İstanbul kütüphanelerinde bulunan beş nüshası tanıtılmış ve bu nüshalarla ilgili bir değerlendirme sunulmuştur. Daha sonra metin verilmiştir. Çalışma genel bir dizenle sona ermektedir.

Bu çalışmaya dayanarak; nazîre yalnız gazellere mahsus değildir, mesnevi nazım şekli ile yazılmış müstakil eserlere de nazire yazılmıştır, nazire taklit veya tercüme işi değildir, amaç tanzir edilen eserden daha üstününü ortaya koymaktır, nazîrede konu aynıdır, ancak ayrıntılar ve benzetmeler farklıdır, diyebiliriz.

Son olarak, kitapta gözden kaçan baskı hataları ile karşılaştığımızı belirtmeliyiz. Meselâ bunlardan; Enver Ziya Karel (s. 21), Enver Ziya Karal; Refî'nin (s. 23), Refî'in; ıbrığını (s. 27), ibriğini; Kabe ü hac (s. 27), Kabe vü hac; camie (s. 33), camiye; üfermesini (s. 79), üfürmesini şeklinde düzeltilmelidir. Bu türden hatalarla ilgili olarak araştırmacı, bir Düzeltmeler Listesi sunmaktadır. Klâsik Türk şiiri geleneğinde nazîreyi doğru tanımlayabilmek ve nazireciliği doğru anlayabilmek için sayın araştırmacının yaptığı gibi mukayeseli çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu sebeple araştırmacıyı kutluyor ve bu konuda yapılacak yeni çalışmaları sabırsızlıkla bekliyoruz.

Üzeyir ASLAN